

بررسی جایگاه خاندان اعتضاد رضوی در تشکیلات آستان قدس رضوی

حمیده شهیدی^۱

چکیده

خاندان اعتضادالتولیه از خاندانهایی هستند که به واسطه موروثی بودن مشاغل در تشکیلات اداری آستان قدس، در این مجموعه دارای نفوذ بودند. عمده منصب آنها در این تشکیلات سمت سرکشیکی پنجم است که از پدر به فرزند انتقال می یافت. با توجه به اینکه شناخت تاریخ آستان قدس منوط به شناخت صاحبان مشاغل و گردانندگان و اقدامات آنان است لذا در این نوشتار برآنیم تا با بررسی سابقه تاریخی خاندان اعتضادالتولیه و نقش آنان در تشکیلات اداری آستان قدس به شناخت بهتر این مجموعه دست یابیم.

کلید واژه های موضوعی: آستان قدس رضوی، خاندان اعتضادالتولیه، سرکشیکی پنجم

مقدمه

موروثی بودن مشاغل در تشکیلات اماکن متبرکه از دوره صفویه به بعد، سبب گردید برخی از خاندانها که طی سالیان دراز دارای مشاغل کلیدی در تشکیلات آستان قدس رضوی بودند در این مجموعه دارای نفوذ زیادی شوند. شناسایی این خاندانها و بررسی نقش آنان در اداره این مجموعه، در تبیین و شناخت بهتر تاریخ آستان قدس به پژوهشگر یاری می رساند. از جمله این خاندانها، خاندان اعتضاد التولیه است که هم اکنون به عنوان اعتضاد رضوی معروف هستند. اهدای مجموعه اسناد این خاندان از سوی بازماندگان آنان و انجام مصاحبه هایی با بخش تاریخ شفاهی مدیریت اسناد آستان قدس رضوی، بهانه ای شد تا خاندان مذکور مورد توجه و بررسی قرار گرفته و معرفی گردد. در این نوشتار ضمن اشاره به سابقه و پیشینه خدمت خاندان اعتضاد التولیه در تشکیلات اداری آستان قدس به نقش این خاندان در حوادث تاریخی شهر مشهد پرداخته می شود. پس از آن با توجه به اهدای اسناد از سوی بزرگ این خاندان محمد علی اعتضاد رضوی جهت تجلیل از ایشان شرحی از حال وی آورده می شود و در نهایت از آنجایی که اسناد اهدایی در شناخت خاندان مذکور حائز اهمیت است به معرفی اسناد یاد شده پرداخته می شود.

^۱ کارشناس فهرست نویس اسناد سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی hamidehshahidi@gmail.com

سابقه تاریخی خاندان اعتضاد التولیه

خاندان اعتضاد که از خانواده های قدیمی آستان قدس رضوی هستند بنا به ادعای محمد علی اعتضاد رضوی، در اصل اهل جبل عامل لبنان و در دوره صفویه از این سرزمین به ایران مهاجرت نمودند و از برادرزادگان محمد بن حسین عاملی معروف به شیخ بهایی از دانشمندان بنام عهد شاه عباس اول می‌باشند. (اعتضاد رضوی، ۱۳۸۸)

یکی از اجداد مادری آنان سید حسین عرب است. پدر وی حاجی سعید آل ثابت کلیددار حضرت ابوالفضل - علیه‌السلام - و مادرش از دختران فتحعلی شاه قاجار است. براساس نوشته اعتماد السلطنه در روزنامه خاطرات، وی به سال ۱۳۰۲ هـ.ق. به همراه شیخ محسن خان معین‌الملک سفیر کبیر مقیم استانبول به ایران مهاجرت نمود و در زمان میرزا عبدالوهاب خان آصف‌الدوله والی خراسان و متولی باشی آستان قدس رضوی به مشهد آمد. (اعتماد السلطنه، ۱۳۴۳) در میان اسناد آصف‌الدوله، مکاتباتی با ناصرالدین شاه موجود است که حاکی از توجه ویژه شخص شاه به میرزا سید حسین عرب می‌باشد. (نوائی؛ کسری، ۱۳۷۷) در سایه این توجهات وی به سال ۱۳۰۲ هـ.ق به مقام نیابت تولیت^۲ رسید و تا زمان فوت به سال ۱۳۳۵ هـ.ق. در همین سمت به مدت ۳۳ سال در آستان قدس رضوی خدمت نمود.^۳

^۲ بر طبق اسناد موجود مربوط به تشکیلات آستان قدس، در دوره صفویه و افشاریه تنها در زمان غیبت متولی کارها و مسئولیت‌های او توسط نایب التولیه انجام می‌گرفت. بدین دلیل تعداد نایب التولیه‌ها محدود هستند. در دوره قاجاریه با گسترش تشکیلات آستان قدس، جهت اداره بهتر امور یک نفر به عنوان نایب متولی یا متولی‌باشی انتخاب می‌گردید که شخص دوم این مجموعه محسوب می‌شد. آخرین نایب‌التولیه در این دوره سید حسین عرب می‌باشد که در متن به وی اشاره شده است. با روی کار آمدن رژیم پهلوی، سیستم دیگری جایگزین تشکیلات سابق آستان قدس گردید. رضا و محمدرضا پهلوی عنوان تولیت کل را از آن خود دانسته و افرادی که برای اداره امور آستان قدس انتخاب می‌کردند، نایب‌التولیه می‌نامیدند. (برای اطلاع بیشتر از منصب نایب‌التولیه در آستان قدس نگاه کنید به: (سوزنجی، ۱۳۸۵))

^۳ همسر دوم سید حسین عرب، اشرف السلطنه است که بعد از مرگ محمد حسن خان اعتمادالسلطنه به ازدواج وی در آمد. ایرج افشار به نقل از برادرزاده اشرف السلطنه می‌نویسد که وی فرزندی نداشت و عمر خود را بیشتر به مطالعه کتب می‌گذراند و به تاریخ و طب علاقه‌مند بود. در سن ۵۳ سالگی در مشهد به سال ۱۳۳۳ هـ.ق. فوت نمود و در دارالسیاده مدفون گردید. (نگاه کنید به: (اعتماد السلطنه، ۱۳۴۳)). وی

همان گونه که در پی خواهد آمد، این خاندان از سال ۱۳۱۱ ه.ق توسط پادشاه وقت به لقب اعتضادالتولیه به معنی یاری دهنده تولیت ملقب و شهرت می یابند. با تاسیس سجل احوال و ایجاد نام خانوادگی برای هر فرد در دوره پهلوی اول خاندان مذکور به واسطه داشتن منصب در تشکیلات اداری آستان قدس، اعتضاد رضوی نامیده می شوند.

پیشینه خدمت خاندان اعتضاد در آستان قدس رضوی

به گفته محمدعلی اعتضاد رضوی، سابقه خدمتگزاری خانواده اعتضاد در آستان قدس به دوره صفویه برمی گردد. (اعتضاد رضوی، ۱۳۸۸) لیکن چنین امری در اسناد و منابعی که رجوع گردید ثابت نمی شود اما به یقین با توجه به اسناد موجود، خاندان مذکور از اوایل حکومت محمد شاه قاجار در این تشکیلات مشغول به خدمت و عهده دار سمت سرکشیک پنجم^۴ بودند.

قریه میامی در نزدیک مشهد را وقف امور خیر نمود که تصویر وقفنامه آن با شماره ۶۵۴۷۹ در آرشیو مدیریت اسناد آستان قدس رضوی موجود است.

همچنین بنا به نوشته عزیزالله عطاردی، بعدها خاندان وی به ثابتی معروف شدند و در دوران قاجاریه و پهلوی به مقامات عالی رسیدند و تا انقلاب اسلامی از کارگزاران دولتی وابسته بودند. یکی از آنان حسین ثابتی در سال ۱۳۵۳ ش سفیر ایران در یمن بود و در همانجا درگذشت. دیگری علی مؤید ثابتی، سناتور بود که بعد از انقلاب به خارج از کشور رفت. وی علاوه بر سیاست در عرصه شعر و ادب نیز فعال بود و از ادبا و شعرای نامور معاصر خراسان محسوب می شود. (عطاردی، ۱۳۸۱)

^۴ سرکشیک به نیابت از متولی، مسئولیت اداره اماکن متبرکه را در کشیک خود داشته است و تحت نظر او مجموعه‌ای از خادمان، فراشان، دربانان، کفشبانان، مؤذنان و خدمه دیگر در مدت معینی مشغول خدمت بودند. با تکیه بر اسناد، در دوره صفویه تا سال ۱۱۱۷ ه.ق. نظام سه کشیکی و از آن پس تا سال ۱۱۴۸ ه.ق. نظام پنج کشیکی برقرار بود. با روی کار آمدن نادر شاه، تعداد سرکشیکان مجدد به سه نفر کاهش یافت و در زمان علیشاه جانشین وی با استناد به طومار علیشاهی و اسناد موجود، نظام پنج کشیکی دوباره برقرار گردید و این نظام تا سال ۱۳۱۴ ش، ادامه یافت تا اینکه با تشکیل اداره تشریفات توسط محمودولی خان اسدی، منحل گردید.

راجع به طومار علیشاهی هم باید گفت که طومار علیشاهی در زمره قدیمی‌ترین و با ارزشترین اسناد مربوط به تشکیلات اداری و موقوفات آستان قدس رضوی است که به سال ۱۱۶۱ ه.ق. به دستور علی شاه افشار پس از مرگ نادر و استقرار بر اریکه سلطنت، تنظیم گردید. این طومار سیاهه‌ای از کل موقوفات آستان قدس و مسجد گوهرشاد است که از ابتدا تا زمان تنظیم، شناخته شده بود. اصل طومار مذکور در بخش مخطوطات کتابخانه آستان قدس با شماره ۱۱۱ نگهداری می شود. در کتاب آثارالرضویه به صورت چاپ سنگی به چاپ رسیده است و متن استنساخ شده آن نیز در مدیریت امور اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی موجود است. در متن مذکور از ص ۵۶ تا ۵۷ راجع به سرکشیکان و جیره و مواجب آنها آمده است.

نخستین فرد از خاندان اعتضاد که در اسناد به عنوان سرکشیک پنجم از وی یاد شده است «حاجی میرزا ابوالحسن شریف» (ابوالحسن اول) می باشد. قدیمی ترین سندی که به وی اشاره شده مربوط به صفر سال ۱۲۵۱ هـ.ق. است که جزو اسناد هزینه و موضوع آن پرداخت مواجب است.^۵

از آنجایی که مشاغل در مجموعه تشکیلات آستان قدس موروثی است صاحبان مشاغل در زمان حیات، فرزند ذکور خود را به عنوان جانشین خویش به شاه وقت معرفی می کردند و شاه نیز طبق فرمانی سمت پدر را به فرزند تفویض می نمود. بر این اساس فرمانی از ناصرالدین شاه مربوط به شوال ۱۳۰۰ هـ.ق. موجود است که در خصوص واگذاری منصب سرکشیکی پنجم به میرزا عبدالرضا بنا به تقاضای پدرش حاجی میرزا ابوالحسن (اول) است. این حکم اولین ابلاغ موجود به این خانواده می باشد. در حکم مذکور چنین آمده است:

«... جناب فضایل و کمالات نصاب عمده الفضلاء الکرام حاجی میرزا ابوالحسن سرکشیک پنجم در روز عرض بیان، با عالی جناب فضیلت نصاب سلاله الانجاب میرزا عبدالرضا ولد خود در پیشگاه حضور همایونی مشرف شده پس از آنکه در کمال آراستگی عرض بیان اتباع متعلقه به کشیک خود را نمود، مراتب کهولت و ضعف قوای خود و مدارج استعداد بر قابلیت عالی جناب میرزا عبدالرضا پسر خود را معروض پیشگاه حضور عنایت ظهور همایون سلطانی داشت. استدعای انتقال خدمت و منصب و مواجب و مرسوم خود را به میرزا عبدالرضا پسرش نمود. چون استعداد عالی جناب مشارالیه در خاطر مرحمت مظاهر مشهود بود این استدعا را به عز اجابت مقبول و به صدور این منشور مطاع آفتاب شعاع امر و مقرر می فرمائیم که نور چشم مکرم کامکار و برادرزاده فرخنده میر نامدار، رکن الدوله والی و فرمان فرمای مملکت خراسان و سیستان و متولی باشی امور سرکار فیض آثار از حال تحریر و ما بعدها شئونات و احترامات و دقایق لازمه خدمت سرکشیکی و مخاطب بودن به خطاب جنابی را با مواجب و مرسوم معمولی در حق جناب میرزا عبدالرضا برقرار داشته، انتظامات کشیک پنجم را از او بخواهد و قدغن بلیغ نماید تمام خدام و اهالی کشیک مزبور امر و نهی او را در ترتیب خدمات آستانه عرش درجه لازم الاجرا دانند تا به فراغت و آسودگی، مشغول خدمت و دعاگویی شود. مقرر

^۵ سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۲۹۶۱۸.

آنکه مقرب الخاقان عظام شرح منشور قضا دستور مبارک را در دفاتر خلود ثبت و ضبط نموده و در عهده شناسند. فی ۲۱ شهر شوال المکرم قوی ئیل سنه ۱۳۰۰.^۶

بنابراین با استناد به سند مذکور، حاجی میرزا عبدالرضا، بنا به کهولت سن پدر و قابلیت و استعداد خود به عنوان سرکشیک پنجم تعیین می گردد. حکم رکن الدوله والی خراسان و تولیت آستان قدس نیز در تاریخ ذی القعدة ۱۳۰۰ هـ.ق. در این خصوص صادر شده که در اسناد موجود است.^۷

در ربیع الاول سال ۱۳۱۱ هـ.ق. حاجی میرزا عبدالرضا پس از مراجعت از سفر حج، به دلیل شایستگی توسط پادشاه مذکور طی فرمانی به لقب اعتضادالتولیه ملقب و مقرر گردید «تمامی عموم اهالی آستانه مقدسه شرایط توقیر و احترام او را در خور این رتبه و مقام، مرعی و منظور دارند»^۸ همچنین یک قبضه عصای مرصع نیز به وی اعطا گردید و نیز مبلغ ۲۵۰ تومان، هر ساله علاوه بر مواجی که به سایر سرکشیکان داده می شد، به وی اختصاص یافت. حکم مؤید الدوله تولیت وقت آستان قدس نیز که در جمادی الاول همین سال در این خصوص صادر شده، موجود است.^۹ از آن پس این خاندان به لقب اعتضادالتولیه شهرت یافت و از این زمان در اسناد، سجع مهر آنان «اعتضادالتولیه» است و با این عنوان یاد می شوند. لازم به ذکر است پیش از این تاریخ، مهرهای حاجی میرزا ابوالحسن (اول) و حاجی میرزا عبدالرضا با سجع «ابوالحسن الشریف» و «عبدالرضا الشریف» در اسناد مشاهده می شود.^{۱۰}

با توجه به نفوذ و شایستگی حاجی میرزا اعتضادالتولیه بر اساس فرمانی از مظفرالدین شاه مربوط به ربیع الاول سال ۱۳۱۵ هـ.ق تولیت مدرسه نواب به وی داده شد که این امر به تایید علمای وقت خراسان از جمله میرزا حسن مجتهد آشتیانی و حاجی میرزا جعفر خراسانی نیز رسیده است.^{۱۱}

علی رغم اینکه اسناد فوق نشان می دهد حاجی عبدالرضا موفق شده بود به جایگاه ویژه ای دست یابد با این حال در شوال ۱۳۱۵ مورد غضب متولی باشی قرار گرفته و از خدمت سرکشیکی پنجم در آستان قدس برکنار گردید. به همراه وی برادرش میرزا عبدالحسین نیز از خدمت ناظمی کتابخانه خلع شد. تلگرافی از

^۶ سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۹

^۷ سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۸

^۸ سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۹۵

^۹ سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۱

^{۱۰} از جمله مهرهای حاجی میرزا ابوالحسن به طور نمونه در سندهای شماره ۹۲۵، ۹۲۷، ۲۱۴، ۲۱۳ و مهرهای حاجی میرزا عبدالرضا نیز به طور نمونه در سندهای شماره ۲۵۱ صفحات ۱ - ۲ - ۲۰، ۳۲۸ صفحات ۳ - ۴ - ۴۲ و ۵۳۵ صفحات ۹ - ۱۰ - ۲۲ مشاهده می شود.

^{۱۱} سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۶

مدیرالدوله محمود، متولی‌باشی وقت به صدارت عظمی میرزا علی‌خان امین‌الدوله موجود است که در آن به این امر اشاره شده است^{۱۲}. علت این امر در اسناد مشخص نیست اما بر اساس گفته محمد علی اعتضاد رضوی، در مراسم خطبه خوانی شب عاشورا به علت برودت هوا، حاجی میرزا عبدالرضا اعتضادالتولیه، پیش از آمدن متولی، دستور خواندن خطبه را می‌دهد همین امر موجبات خشم متولی را فراهم می‌آورد. (اعتضادرضوی، ۱۳۸۸) از این رو، متولی‌باشی وقت «برای آنکه همه کس بداند خدمات با صواب را نعمت و عطایی و عملهای خطا را نعمت و جزایی است»^{۱۳} آنان را از سمتهای خود برکنار و به ملاحظه خدمات آباء و اجداد آنها حاجی شیخ ابو محمد مجتهد، عموی آنان را به سرکشیکی پنجم و پسر وی شیخ محمد شیخ‌الحرمین را به ناظمی کتابخانه می‌گمارد^{۱۴}. البته این امر چندان به طول نینجامید و از ربیع‌الثانی سال ۱۳۱۶ هـ.ق. در اسناد، مجدد از حاجی میرزا عبدالرضا به عنوان سرکشیکی یاد شده به ویژه آنکه حکمی از مظفرالدین شاه مربوط به رجب سال ۱۳۱۶ مبنی بر اعطای یک قبضه عصای مرصع به میرزا عبدالرضا به عنوان سرکشیکی پنجم موجود است^{۱۵}. در اسناد نیز به برادرش میرزا عبدالحسین به عنوان نایب سرکشیکی، اشاره شده است^{۱۶}.

همانگونه که در پی خواهد آمد میرزا عبدالرضا در جمادی‌الاول سال ۱۳۲۷ هـ.ق در حوادث مشروطه به قتل می‌رسد و فرزندش میرزا ابوالحسن (دوم) در منصب سرکشیکی جانشین وی می‌گردد. البته پیشتر از این میرزا عبدالرضا قبل از رفتن به سفر حج از متولی وقت درخواست تفویض منصب سرکشیکی پنجم را بعد از خود برای فرزندش نموده بود. حکم میرزا ابوالقاسم خان نصیرالملک متولی آستان قدس به تاریخ جمادی‌الثانی ۱۳۱۹ در این باب موجود است^{۱۷}.

اسناد موجود نشان می‌دهد که میرزا ابوالحسن (دوم) شخصیتی اهل علم و از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شد. در زمان اجرای قانون متحد‌الشکل نمودن البسه در دوره رضا شاه کسانی که به امور روحانی اشتغال داشتند از این قانون مستثنی بودند^{۱۸}. از این رو هفت نفر از مراجع و علمای برجسته آن دوران از جمله آیت‌ا...

^{۱۲} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۷۴

^{۱۳} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۷۴

^{۱۴} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۷۴

^{۱۵} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۵

^{۱۶} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۱۶۷۳۹

^{۱۷} سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۸۷

^{۱۸} برای اطلاع بیشتر از قانون متحد‌الشکل شدن البسه در دوره رضاشاه نگاه کنید به: (منظورالاجداد، ۱۳۸۰)

ابوالحسن موسوی اصفهانی و آیت ... محمد حسین غروی نائینی این امر را که ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می شود تایید و تصدیق نموده اند^{۱۹}. بر طبق تصدیق آنان، سرهنگ نوایی رئیس نظمیة ناحیه شرق در اردیبهشت سال ۱۳۰۸ ه.ش (۱۳۴۸ ه.ق) میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه را که از مخالفان این قانون بود، از پوشیدن لباس متحدالشکل معاف می نماید^{۲۰}.

میرزا ابوالحسن (دوم) به علت مخالفت‌هایش با سیاست‌های رضاشاه پس از واقعه مسجد گوهر شاد در سال ۱۳۱۴ ه.ش (۱۳۵۴ ه.ق) به استناد گفته فرزندش محمد علی اعتضاد، از منصب سرکشیکی عزل شد و به مدت ۶ سال در زندان به سر برد. از سوی دیگر مقارن این زمان تشکیلات سنتی کشیک‌های پنج گانه منحل و اداره تشریفات تأسیس گردید. (اعتضادرضوی، ۱۳۸۸: ص ۱۲) از این رو میرزا ابوالحسن (دوم) پس از آزادی از زندان به پیشه کشاورزی پرداخت. محمد علی اعتضاد در این خصوص چنین می گوید:

«پدر بنده را آزاد کردند. هنوز مدرسه نمی‌رفتم جنگ جهانی دوم بود. پدرم دید خیلی وضع ما بد است. از بانک، وامی گرفت و یک چاه زد. موتور آب خرید. چاه با پنج شش متر عمق؛ که من یادم هست خیلی بچه بودم فلکه انداختند چاه به آب آوردند. یک زمینی بود الان هم هست. موقوفه است. هیچی نداشت از این چاه آب آمد و این جا کشت و زرع کردند...» (اعتضادرضوی، ۱۳۸۸: ص ۱۵)

میرزا ابوالحسن (دوم) از آن پس وارد تشکیلات آستان قدس نگردید. بعد از وی نیز خاندان اعتضاد در دوره پهلوی دوم و بعد از انقلاب اسلامی در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی وارد نشدند.

لازم به ذکر است خاندان اعتضادالتولیه، علاوه بر منصب سرکشیکی مشاغل دیگری نیز در آستان قدس داشتند. به طوری که میرزا ابوالحسن شریف (اول)، علاوه بر سرکشیکی پنجم، امور مربوط به نظم کتابخانه مبارکه نیز توسط حسام السلطنه به تاریخ رجب ۱۲۸۰ ه.ق به او تفویض شد و مقرر گردید که «کتابدار سرکاری بدون اطلاع او کتب موقوفه را از کلام الله مجید و سایر کتب به قراء و محصلین و معلمین و متعلمین و غیرهم ندهد تا به مهر و امضاء و استحضار مشارالیه شود و هر کار که متعلق به کتابخانه است به آگاهی کهنه الحاج مومی‌الیه بگذرد و مبلغ چهل تومان نقد و مقدار ده خروار گندم که در ازای این خدمت

^{۱۹} سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۹۳: ص ۲-۸.

^{۲۰} سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۹۳: ص ۱.

برقرار شد هر ساله از اعمال خجسته اعمال سرکار فیض آثار به موجب برات دریافت و صرف مخارج خود نماید»^{۲۱}. بعد از وی فرزندش میرزا عبدالحسین عهده‌دار سمت مذکور گردید^{۲۲}.

حاجی میرزا عبدالرضا نیز علاوه بر منصب سرکشیکی، ثبت و مهر و سررشته فرامین، احکام و اسناد دفتری آستان قدس را بر عهده داشت. طی حکمی تولیت وقت، مجوز این کار را به حاجی میرزا ابوالحسن (دوم) فرزند وی می‌دهد و مقرر می‌شود که «بدون ثبت و مهر ایشان نباید از دفترخانه مبارکه حکم و سندی بگذرد»^{۲۳}.

همچنین داماد حاج میرزا عبدالرضا، میرزا ابوالقاسم خان امین کلی تعمیرات آستان قدس را عهده‌دار بود. نام وی در اسناد هزینه راجع به تعمیرات اماکن و موقوفات مختلف آستان قدس، از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۶ موجود است^{۲۴}.

نقش خاندان اعتضاد در حوادث تاریخی شهر مشهد

منابع موجود نشانگر آن است که این خاندان در برخی از حوادث نقش داشته‌اند. در هنگامه مشروطه، در شهر مشهد که موافقان و مخالفان در ستیز بودند، حاجی میرزا عبدالرضا اعتضادالتولیه در سلک مخالفین بود. بدین سبب در شب شنبه شانزدهم جمادی‌الاول سال ۱۳۲۷ هـ.ق. توسط مشروطه طلبان ترور گردید (ادیب هروی، ۱۳۳۱). در میان مجموعه اسناد متعلق به این خاندان، گزارش مختصری از چگونگی به قتل رسیدن وی، موجود است:

«کشتن مرحوم حاجی اعتضادالتولیه شنبه شب چهار ساعت و نیم گذشته آمدن گلوله زدند هشت نفر بودند امانه تیر زدند سه تا در زیر ناف یکی در توی دست و یکی در کمر [ناخوانا] و یکی در شانه، دو تا هم در پهلو راست خورده... ۱۶ جمادی‌الاول ۱۳۲۷»^{۲۵}.

²¹ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۹۰

²² سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره اسناد ۶۵۴۶۳ و ۶۵۴۷۴ از وی به عنوان ناظم کتابخانه نام می‌برند.

²³ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۹۶

²⁴ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، از جمله شماره‌های سند ۲۳۷۸۸، ۲۱۲۹۸، ۱۳۰۵۲، ۲۲۶۳۷ و ۲۲۶۳۸.

²⁵ سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۵۴۷۱.

حاجی میرزا ابوالحسن (دوم) نیز در جریان واقعه مسجد گوهرشاد در مخالفت و مبارزه با طرح کشف حجاب حضور داشت. وی از مخالفان سیاستهای رژیم رضا شاه و جزو طرفداران شیخ بهلول بود. بدین سبب به مدت ۶ سال تا آغاز جنگ جهانی دوم در زندان بسر برد. در مدت اسارت، خانواده وی در سختی و تنگدستی بودند. محمد علی اعتضاد فرزند وی در این خصوص چنین می گوید:

« من سه چهار سال بیشتر نداشتم، به من گفتند پدرت رفته مسافرت، بعدها این موضوع را فهمیدم. در این مدت با پدرمان هیچ ارتباطی نداشتم. از آستان قدس یک قران هم نمی دادند. چون پدرم با کشف حجاب مخالفت کرده بود اسمش را از آستان قدس خط زدند. از طرف دیگر هر چه داشتیم سرقه شد. یادم هست داشتم از بین می رفتم. گرسنه بودم. یک رهبردار که پدر من را می شناخت شب خواب می بیند که داریم از گرسنگی می میریم، بنابراین چند من گندم به مادر بزرگم داد. یادم هست این گندمها را روی آتش برشته کرد. آرد کرد. آردش را در دهانم ریخت الحمدالله زنده ماندیم ... "(اعتضاد رضوی، ۱۳۸۸: ص ۱۱)

همانگونه که پیش از این به آن اشاره نمودیم با منحل شدن کشیکهای پنج گانه، میرزا ابو الحسن پس از آزادی از زندان به پیشه کشاورزی پرداخت.

بررسی اسناد خاندان اعتضاد

* شمه ای از شرح حال محمد علی اعتضاد رضوی به عنوان واقف اسناد

محمد علی اعتضاد رضوی، علاوه بر انجام مصاحبه های متعدد در بخش تاریخ شفاهی و ماندگار کردن خاطرات خود، در سال ۱۳۸۴ مجموعه اسناد خانوادگی خود را به مدیریت امور اسناد و مطبوعات آستان قدس تقدیم نمود. وی که بزرگ خاندان اعتضاد است یکی از چهره های فرهنگی شهر مشهد و عمده فعالیت وی در حوزه آموزش می باشد. ایشان که متولد سال ۱۳۱۰ ش در شهر مشهد است با دیپلم دانشسرای کشاورزی در ۲۰ مهر ۱۳۳۱ ش در آموزش و پرورش با سمت آموزگار استخدام می شود.^{۲۶} مهم ترین سمتهای ایشان پیش از انقلاب عبارتند از:

- در دی ماه ۱۳۳۱، از طرف رئیس فرهنگ بجنورد به سمت نمایندگی فرهنگ گیان^{۲۷}.

^{۲۶} سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۸۳۶: ص ۱.

^{۲۷} سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس، مدیریت اسناد و مطبوعات، شماره سند ۶۸۳۶: ص ۸.

- در فروردین ۱۳۳۶، از طرف وزیر فرهنگ به سمت سرپرست تعلیمات اساسی استان خراسان.^{۲۸}

- در فروردین ۱۳۴۲، از طرف رئیس اداره کل فرهنگ خراسان به سمت راهنمای تعلیماتی سپاه دانش.^{۲۹} محمد علی اعتضاد، در دوران فعالیت خویش چه پیش از انقلاب و چه پس از آن، همت والایی در امر مدرسه سازی دارد. در بیستم اردیبهشت ۱۳۵۱ش با گرفتن امتیاز تأسیس مدرسه راهنمایی نوین^{۳۰} در خیابان شاهرضا نو (آزادی کنونی)، این مدرسه موقوفه را بنا نمود. وی پس از پیروزی انقلاب اسلامی علاوه بر سمت آموزگاری دارای فعالیت های اجرایی متعددی است که عبارتند از:

- در ۵۸/۱/۲۹ از طرف رئیس آموزش و پرورش ناحیه ۱، به عنوان نماینده آموزش و پرورش ناحیه یک در ادارات مختلف شهرستان مشهد.^{۳۱}

- در ۵۸/۱۰/۱۸ از طرف مدیر کل آموزش و پرورش خراسان به عنوان نماینده اداره کل آموزش و پرورش خراسان در امر سوادآموزی.^{۳۲}

- در ۶۱/۲/۱۲ از طرف استاندار خراسان به سمت مدیر عامل سازمان اتوبوسرانی مشهد و حومه.^{۳۳}

- در ۶۲/۲/۱ از طرف استاندار خراسان مأمور خدمت در استانداری و انتساب به سمت معاون دفتر امور سیاسی و انتظامی استانداری.^{۳۴}

محمد علی اعتضاد رضوی، هم اکنون متولی موقوفه مدرسه نوین، موقوفه کمیل و موقوفه یک باب منزل در شهرستان مشهد می باشد که خود وقف امور خیر و عام المنفعه نموده است.

* معرفی اسناد خاندان اعتضاد

- ²⁸ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۶: ص ۷.
- ²⁹ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۶: ص ۴.
- ³⁰ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۶: ص ۳۳.
- ³¹ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۷: ص ۷.
- ³² سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۷: ص ۸.
- ³³ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۸: ص ۲.
- ³⁴ سازمان کتابخانه ها ، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس ، مدیریت اسناد و مطبوعات ، شماره سند ۶۸۳۸: ص ۴.

مجموعه اسناد خاندان اعتضاد دارای اسناد باارزشی است که قدیمی‌ترین آن مربوط به تاریخ ۱۰۷۳ ه.ق. است که تنها سند به جای مانده از دوره صفویه در این مجموعه است. محدوده زمانی این اسناد به طور عمده دوران قاجاریه و پهلوی اول را در بر می‌گیرد که موضوعات آن به این شرح می‌باشد:

حکم، فرمان، رقم	۱۷ سند	قبض، صورت مجلس، مکاتبات خصوصی و اداری	۴۲ سند
مصالحه نامه	۴ سند	استفتاء	۱ سند
اجاره نامه	۱ سند	تعهدنامه	۲ سند
مبايعه نامه	۱ سند	نظام نامه	۴ سند
وقف نامه	۲ سند	استشهادنامه	۱ سند

برخی از اسناد فوق از نظر موضوع و از نظر اینکه نمونه این اسناد در سایر مجموعه های آرشیو گروه اسناد آستان قدس موجود نیست، حائز اهمیت است از جمله :

- اصل رقم حسام السلطنه در رجب ۱۲۸۰ ه.ق جهت تفویض منصب ناظمی کتابخانه آستان قدس
- فرمان ناصرالدین شاه مبنی بر اعطای خدمت امین کل تعمیرات آستان قدس مربوط به سال ۱۳۰۲ ه.ق
- چهار فرمان و حکم از ناصرالدین شاه، رکن الدوله، میرزا ابوالقاسم خان نصیرالملک در باب تفویض منصب سرکشیکی پنجم
- حکم اعطای لقب اعتضادالتولیه برای نخستین بار در آستان قدس مربوط به سال ۱۳۱۱ ه.ق
- نظام نامه اساسی آستان قدس مربوط به سال ۱۳۰۵ ش *

محمد علی اعتضاد رضوی علاوه بر اسناد یاد شده ۳۳ ابلاغیه، حکم و چند نامه متفرقه اداری مربوط به زمان خدمت خود در آموزش و پرورش و مراکز دیگر در قبل و بعد از انقلاب مربوط به محدوده زمانی سالهای ۵۸ تا ۱۳۶۵ ش، تقدیم نموده است.

در ذیل فهرستی از عناوین اسناد یاد شده بر اساس شماره بازیابی ارائه می‌شود :

شماره سند	عنوان	تاریخ
۶۵۴۴۹ ص ۲ و ۱	تصویر قبض پرداخت مستمری به آقای اعتضاد رضوی به مبلغ ده هزار و نهصد و شانزده ریال و سی دینار.	خرداد ۱۳۲۹ ش
۶۵۴۴۹ ص ۳	تصویر قبض پرداخت حقوق به حاجی اعتضاد رضوی به مبلغ دو هزار و دویست و نود و نه ریال.	اسفند ۱۳۲۶ ش
۶۵۴۴۹ ص ۴	تصویر استفتاء از آیت الله محمد کاظم طباطبایی توسط میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم در خصوص اجازه دریافت مواجب از محل موقوفات و موافقت ایشان با این درخواست.	نامشخص
۶۵۴۵۰	تصویر وقفنامه یک رشته قنات از مزرعه مؤمن آباد واقع در بلوک منیژان و صرف درآمد آن جهت زوار مسکین.	صفر ۱۲۹۲
۶۵۴۵۱ ص ۲ و ۱ و ۴ و ۵ و ۶	تعدادی مکاتبه متفرقه در باب امور ملکی که گیرنده و فرستنده آن نامشخص است.	نامشخص
۶۵۴۵۱ ص ۳	نامه‌ای به اعتضادالتولیه از وزارت داخله ایالت خراسان و سیستان جهت شرکت ایشان در جلسه مذاکره پلیس و دربان آستان قدس.	۱۳۲۹ ش
۶۵۴۵۲ ص ۲ و ۱	صورت اسامی دوره دارهای صحن مقدس عتیق به همراه متن نامه‌ای که فرستنده آن نامعلوم است به مقام ایالت عظمی خراسان و سیستان جهت پرداخت حقوق.	نامشخص
۶۵۴۵۲ ص ۳	قبض پرداخت مبلغ ۵۰ تومان رایج خزانه از بابت مواجب نقدی وکیل النیابه و معین النیابه.	ربیع الاول ۱۳۱۳
۶۵۴۵۳ ص ۲	نامه‌ای در خصوص تعمیرات لازم عمارات مربوط به آستان قدس.	نامشخص
۶۵۴۵۳ ص ۱	درخواست جهت تعمیر یک باب خانه از موقوفات آستان قدس.	نامشخص
۶۵۴۵۳ ص ۳	نامه‌ای از میرزا عبدالمؤمن مشرف تعمیرات جهت اعلام تحویل روزنامجات تعمیرات اماکن مقدسه و متفرقه آستان قدس.	شوال ۱۲۸۵
۶۵۴۵۳ ص ۴	نامه‌ای به میرزا عبدالمؤمن مشرف تعمیرات جهت درخواست تعمیر خانه‌ای از موقوفات آستان قدس.	نامشخص

جمادی الاخر ۱۳۲۷	مصالحه نامه تعدادی اراضی و املاک بین کربلایی محمدصادق با آقا شیخ محمدعلی مدرس آستان قدس و ابومحمد مجتهد و میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم.	۶۵۴۵۴
شوال ۱۳۳۰	حکم تولیت آستان قدس مبنی بر برقراری مواجب و مرسوم در حق میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم.	۶۵۴۵۵
ذی حجه ۱۳۳۷	مصالحه نامه میان آقا میرزا محمدعلی مدرس آستان قدس و متولی مدرسه نواب به همراه برادرش آقا میرزا محمد ملقب به شیخ الحرمین با حاج میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم در باب مزرعه‌ای در بلوک تبادکان.	۶۵۴۵۶
۱۱ رمضان ۱۳۲۹	تعهدنامه حاج سید شیر ناظر از بابت پرداخت بدهی به مبلغ دو هزار و یکصد تومان به آقا میرزا محمد سبزواری.	۶۵۴۵۷
۱۷ شعبان ۱۲۹۹	رقم رکن الدوله متولی آستان قدس به امین کل آستانه مبارکه و صدور دستوراتی در باب تعمیرات آستان قدس.	۶۵۴۵۸
۲۷ جمادی الاول ۱۳۱۳	قرارداد رهن مجری المیاه شش سهم و نیم از چهارده سهم مزرعه پاچنار واقع در بلوک میان ولایت با جمیع لواحق مابین حاجی میرزا حسن تاجر یزدی مشهور به افشار و پسران مرحوم حاجی خان محمد تاجر قندهاری.	۶۵۴۵۹
۲۴ ربیع الثانی ۱۲۷۶	سند فروش چهارصد و پنجاه زرع واقع در محله گود حسام‌الدین توسط میرزا سلیمان متولی شرعی موقوفات عتیقی منشی‌باشی به حاجی میرزا ابوالحسن شاه قندهاری.	۶۵۴۶۰
شوال ۱۳۰۶	برات پرداخت مواجب توسط آستان قدس به حاجی میرزا هدایت‌الله امام جمعه و خادم ضریح مطهر.	۶۵۴۶۱
ذی القعدة ۱۳۱۶ هـ.ق.	تعهدنامه حاج میرزا ابوالحسن ناظم کتابخانه مبنی بر پرداخت بدهی به مبلغ چهارصد تومان به حاجی ملا حسین روضه‌خوان باشی آستان قدس.	۶۵۴۶۲
شوال ۱۳۲۲ هـ.ق.	مصالحه نامه آقا میرزا غلامرضا خان سررشته‌دار گمرک خانه و حاجی میرزا ابو تراب خان اقبال‌التولیه با حاجی اعتضادالتولیه در باب مزارع وقفی در گناباد.	۶۵۴۶۳
ذی‌الحجه ۱۳۱۵	مصالحه نامه ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله با حاجی میرزا عبدالرضا اعتضادالتولیه سرکشیک	۶۵۴۶۴

	پنجم آستان قدس در باب واگذاری همگی ملک و آب و مجری المیاه یک رشته قنات موسوم به پلنگ آباد در بلوک میان ولایت.	
نامشخص	عریضه‌ای در باب درخواست از یکی از مقامات برای عدم قطع مستمری و مدد معاش نویسنده عریضه.	۶۵۴۶۵
۱۴ ربیع الثانی ۱۲۹۴	نامه سپهسالار اعظم در خصوص برقراری و پرداخت ده خروار جنس به حاجی میرزا ابوالحسن سرکشیک پنجم آستان قدس مطابق دستورالعمل صادره.	۶۵۴۶۶
نامشخص	نظامنامه دفتر آستان قدس رضوی	۶۴۴۶۷
۱۹ ذی‌قعدة ۱۳۰۹	نامه متولی باشی به سرکشیکان و خادمان پنج کشیک جهت سامان دادن به اوضاع مغشوش صحنهای حرم و دقت در انجام وظایف.	۶۵۴۶۸
۱۰۲۳ هـ.ق.	وصیت نامه برادر شیخ بهاء از اجداد خاندان اعتضاد.	۶۵۴۶۹
۱۳۰۸ ش	صورت اسامی ملتزمین خدام کشیک خامس.	۶۵۴۷۰
۱۶ جمادی‌الاول ۱۳۲۷	گزارشی از چگونگی کشته شدن حاجی عبدالرضا اعتضادالتولیه.	۶۵۴۷۱
رجب ۱۳۰۹ و شوال ۱۳۱۷	صورت چهل چراغ و دیوارکوبهای حرم و اماکن متبرکه که از ملا حسنعلی مقاطع تحویل گرفته شد و تحویل سرکشیکان عظام گردیده و به همراه دستورالعملی جهت چگونگی مراقبت، نظافت و نصب چراغها و رعایت آن از سوی کشیکان.	۶۵۴۷۲
ذی‌قعدة ۱۳۳۶	صورت حق الارض دفن اموات در صحنین مقدس و بستها که مطابق نقشه هر محلی مشخص گردیده است به همراه دست خطی از متولی مبنی بر رعایت آن از سوی اعتضادالتولیه در دفن اموات.	۶۵۴۷۳
۱۵ شوال ۱۳۱۵	سواد تلگرافی از متولی باشی وقت مدیرالدوله محمود، به صدارت عظمی در باب خلع سرکشیک پنجم و برادرش و گماردن حاج شیخ ابومحمد مجتهد به سرکشیکی پنجم، میرزا محمدعلی به نیابت سرکشیکی و شیخ محمد شیخ الحرمین به ناظمی کتابخانه مبارکه.	۶۵۴۷۴
صفر ۱۲۸۱	فرمان ناصرالدین شاه به حسام‌السلطنه والی خراسان در باب قریه شمس آباد متعلق به پسر عمویش مسعود میرزا.	۶۵۴۷۵

۱۲۷۷ صفر	فرمان ناصرالدین شاه در انتصاب حاجی سید ابوالحسن خان به سمت امینی آستانه مبارکه.	۶۵۴۷۶
۱۳۲۸ ه.ق.	حکم برقراری وظیفه در حق وراث حاجی آقا عبدالرضا اعتضادالتولیه توسط ناصرالملک نایب السلطنه.	۶۵۴۷۷
شوال ۱۳۱۰ ه.ق.	فرمان ناصرالدین شاه قاجار در باب پرداخت مقرری همه ساله به میرزا محسن فرزند میرزا ابوالقاسم امین آستان قدس.	۶۵۴۷۸
محرم ۱۳۲۸ ه.ق.	تصویر وقفنامه مزرعه میامی از املاک عزت ملک خانم ملقب به اشرف السلطنه فرزند شاهزاده عمادالدوله.	۶۵۴۷۹
شعبان ۱۳۰۲ ه.ق.	فرمان ناصرالدین شاه به آصف الدوله والی خراسان مبنی بر اعطای خدمت امین کل تعمیرات آستان قدس به میرزا ابوالقاسم.	۶۵۴۸۰
دهم جمادی الاول ۱۳۱۱	حکم نیابت تولیت، مؤیدالدوله، مبنی بر اعطای لقب اعتضادالتولیه به حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم.	۶۵۴۸۱
شعبان ۱۲۸۴ ق.	فرمان برقراری مستمری مرحوم میرزا ابوالقاسم در حق برادرش میرزا ابوالحسن سرکشیک اول و کتابدار آستان قدس.	۶۵۴۸۲
۱۳ ربیع الثانی ۱۳۲۹	صورت مجلس اصلاح امور در آستان قدس.	۶۵۴۸۳
۲۸ جمادی الثانی ۱۳۳۶	دستور مرتضی قلی طباطبایی متولی آستان قدس مبنی بر برقراری حقوق مرحوم حاج میرزا مجتبی به واسطه نداشتن فرزند در حق برادرش حاج اعتضادالتولیه و آقا میرزا علی.	۶۵۴۸۴
رجب ۱۳۱۶	حکم مظفرالدین شاه مبنی بر اعطای یک قبضه عصای مرصع به میرزا عبدالرضا اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم.	۶۵۴۸۵
ربیع الاول ۱۳۱۶	فرمان مظفرالدین شاه مبنی بر برقراری تولیت مدرسه نواب توسط حاجی عبدالرضا اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم.	۶۵۴۸۶
جمادی الاخر ۱۳۱۹ ق.	حکم میرزا ابوالقاسم خان نصیرالملک متولی آستان قدس در باب تفویض منصب سرکشیکی پنجم به میرزا ابوالحسن بنا به درخواست پدرش حاجی میرزا عبدالرضا اعتضادالتولیه و انتساب عموی وی حاجی میرزا عبدالحسین به نیابت او تا زمان بلوغ و	۶۵۴۸۷

	ایام غیبت میرزا عبدالرضا.	
ذی القعدة ۱۳۰۰ ق.	فرمان رکن الدوله حاکم خراسان و تولیت آستان قدس در خصوص اعطاء لقب جناب و منصب سرکشیکی پنجم به میرزا عبدالرضا به تقاضای پدرش حاجی میرزا ابوالحسن سرکشیک پنجم.	۶۵۴۸۸
شوال ۱۳۰۰	فرمان ناصرالدین شاه در خصوص واگذاری منصب سرکشیکی پنجم به میرزا عبدالرضا به تقاضای پدرش حاجی میرزا ابوالحسن سرکشیک پنجم.	۶۵۴۸۹
رجب ۱۲۸۰	حکم حسام السلطنه در تفویض امور نظم کتابخانه آستان قدس به حاجی میرزا ابوالحسن سرکشیک پنجم.	۶۵۴۹۰
محرم ۱۳۳۵	نامه تولیت آستان قدس در باب افزایش مواجب اعتضادالتولیه سرکشیک پنجم از محل اضافه اجاره مزرعه موقوفه عمیدآباد.	۶۵۴۹۱
۱۲ فروردین ۱۳۱۰ ش	متحدالامال صادر شده توسط کفیل نیابت تولیت آستان قدس در خصوص دادن گزارش حضور افراد متحصن در آستان قدس یا تسلیم آنان به مقامات.	۶۵۴۹۲ ص ۱
۲۹ بهمن ۱۳۰۹ ش	دستور نیابت تولیت آستان قدس به سرکشیک پنجم در خصوص کسب اطمینان از فتوای آیت الله آشتیانی برای بودن عید فطر، جهت زدن نقاره.	۶۵۴۹۲ ص ۲
۵ مهر ۱۳۱۰ ش	دستوری از نیابت تولیت آستان قدس به سرکشیک پنجم راجع به انفصال آقا سید مرتضی خادم کشیک پنجم و تأکید بر بودن ایشان به سمت خادمی کفافی السابق.	۶۵۴۹۲ ص ۳
۵ بهمن ۱۳۰۸ ش	متحدالمال صادر شده از طرف نیابت تولیت آستان قدس در خصوص منع صرف چای و سیگار و غلیان در عمارت کشیکخانه فراشان به واسطه حفظ حرمت آستان قدس.	۶۵۴۹۲ ص ۴
اردیبهشت ۱۳۰۸ ش	تصدیق آیت الله ابوالحسن الموسوی الاصفهانی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۶۵۴۹۳ ص ۲
شوال ۱۳۴۷ ق	تصدیق آیت الله محمد حسین الغروی النائینی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۶۵۴۹۳ ص ۳
۱۳۴۷ ق	تصدیق ضیاءالدین عراقی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۶۵۴۹۳ ص ۴

شوال ۱۳۴۷ ق	تصدیقی از محمد حسین الغروی نائینی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۵ ص ۶۵۴۹۳
۱۳۴۷ ق	تصدیقی از ابوالحسن الموسوی الصفهانی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۶ ص ۶۵۴۹۳
۱۳۴۷ ق	تصدیقی از محمد حسن الطوسی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۷ ص ۶۵۴۹۳
۱۳۴۷ ق	تصدیقی ابوالحسن الموسوی الصفهانی در باب اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود.	۸ ص ۶۵۴۹۳
۱۲ اردیبهشت ۱۳۰۸	دستور رئیس نظمیة ناحیه شرق سرهنگ نوایی در خصوص اینکه میرزا ابوالحسن اعتضادالتولیه از مدرسین فقه و اصول محسوب می‌شود جهت معاف شدن ایشان از لباس متحدالشکل.	۱ ص ۶۵۴۹۳
مرداد ۱۳۰۵ ش	نظامنامه اساسی آستان قدس و نظامنامه خدمات کشیکی آستان قدس	۸ تا ۱ ص ۶۵۴۹۴
۱۳۰۷ ش	نظامنامه خدمات کشیکی آستان قدس.	۲۵ ص ۶۵۴۹۴ تا ۹
ربیع الاول ۱۳۱۱	فرمان ناصرالدین شاه به ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله والی خراسان مبنی بر ملقب ساختن حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم آستانه به لقب اعتضادالتولیه و اعطای یک قبضه عصای مرصع به وی.	۶۵۴۹۵
جمادی الاول ۱۳۳۵	حکم تولیت آستان قدس مبنی بر ثبت احکام و اسناد دفتری توسط اعتضادالتولیه بر حسب سنت پدرش که این سمت را داشته است.	۶۵۴۹۶
نامشخص	گزارشی از وضعیت هرات و طوایف افغانی.	۶۵۴۹۷
نامشخص	نظامنامه دایره تولیت آستان قدس.	۶۵۴۹۸
نامشخص	نامه اولیای آستان قدس به امیر امان‌الله خان شاه افغانستان جهت تأکید بر اتحاد مسلمانان و جلوگیری از نفاق و نیز گزارشی از حضور عبدالباقی خان نماینده دولت افغانستان در حرم.	۶۵۴۹۹
نامشخص	دستوراتی راجع به انجام امورات مختلف در حرم.	۶۵۵۰۰

نامشخص	متحدالمال به سرکشیکان، خادمباشیان و فراشباشیان در خصوص چگونگی پرداخت حقوق.	۶۵۵۰۱
نامشخص	متحدالمال به سرکشیکان در خصوص نظامنامه دفن اموات.	۶۵۵۰۲
نامشخص	گزارشی از امین آستانه راجع به اوضاع خراسان و تقاضای دریافت خلعت.	۶۵۵۰۳
	حاوی ۳۳ سند مربوط به زمان خدمت محمدعلی اعتضاد رضوی در وزارت فرهنگ یا آموزش و پرورش قبل از انقلاب.	۶۸۶۳۶
از ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۱ش	ابلاغیه و احکام و نامه‌های اداری متفرقه مربوط به آقای محمدعلی اعتضاد رضوی در زمان خدمت در آموزش و پرورش بعد از انقلاب.	۶۸۶۳۷
۱۳۶۱ تا ۱۳۶۵ش	<ul style="list-style-type: none"> • ۹ حکم و ابلاغ مربوط به آقای محمدعلی اعتضاد رضوی در زمان خدمت در استانداری بعد از انقلاب. • تقدیرنامه از آقای اعتضاد رضوی در زمان پایان سمت مدیریت سازمان اتوبوسرانی. • نامه اداری از دادسرای انقلاب اسلامی مشهد به دادستان انقلاب اسلامی پیرامون معرفی محمدعلی اعتضاد. 	۶۸۶۳۸
نامشخص	توضیحاتی در خصوص خاندان آل ثابت و شرح اقدامات و کارهای انجام شده توسط آنها.	۶۸۶۳۹

منابع و مأخذ

ادیب هروی، محمدحسن (۱۳۳۱). تاریخ انقلاب طوس یا پیدایش مشروطیت ایران. مشهد: [بی

نا]، ۱۳۳۱.

اعتضاد رضوی، محمدعلی (۱۳۸۸). مصاحبه با محمدعلی اعتضاد رضوی. مصاحبه‌کننده: حسین سنابادی

عزیز، تاریخ مصاحبه: ۸۸/۳/۱۸، (نوار شماره ۱۱۶۹)؛ متن تایپ شده: ص ۲.

اعتماد السلطنه، محمدحسن خان (۱۳۴۳). روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه. تهران: امیرکبیر: قسمت مقدمه ص ۳ تا ۷

سوزنجی، علی (۱۳۸۵). "نایب‌التولیه‌های آستان قدس از صفویه تا پایان قاجاریه". دفتر اسناد، ج ۲، ص ۱۱-۷۲.

عطاردی، عزیزالله (۱۳۸۱). فرهنگ خراسان (بخش طوس). تهران: عطارد،: جزء چهارم، ص ۳۰۳ و جزء پنجم، ص ۴۳۹.

منظورالاجداد، محمدحسین (۱۳۸۰). سیاست و لباس (گزیده اسناد متحدالشکل شدن البسه ۱۳۰۷-۱۳۱۸). تهران: سازمان اسناد ملی ایران.

نوابی، عبدالحسین؛ کسری (۱۳۷۷). نیلوفر اسناد میرزا عبدالوهاب خان آصف الدوله (گزیده اسناد خراسان). تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران: نامه‌های شماره ۶ و ۲۳، ص ۳۵ و ۴۴.